

MÂTÜRÎDÎ ÖNCÜLER

MÂTÜRÎDÎ KELAM DÜŞÜNCESİNİN KURUCULARI VE MEŞHUR ÂLİMLERİ

İmâm Mâtürîdî'nin, Eş'arî ile beraber Ehl-i Sünnet'in iki temel taşı olarak kabul edilmesine rağmen çok uzun zaman ihmal edilmiş olması, Eş'arî'ye nisbetle daha geç dönemlerde bilinir olması, onun hakkında çok sınırlı çalışmalar yapılması dikkatlerden kaçmamaktadır. Bunun kuvvetle muhtemel en önemli nedenleri eserlerinde kullandığı dil ve üslubun zor ve felsefi oluşu, delillendirme yönteminde Mu'tezile'ye daha yakın bir tavır benimseyerek akli ön plana çıkarması, onun hilafet merkezinden uzak bir yer olan Semerkant'ta yaşamış olması gibi etkenler olarak temellendirilmiştir. Hanefî ilmi çevrelerde ilk dönemlerde onun ön plana çıkarılmamasının en önemli gerekçesi olarak da Ebû Hanîfe'nin otoritesini gölgeleme endişesi olduğu söylenebilir. Öğrencilerinin ve kendisinden sonraki Hanefî alimlerin eserlerinde ondan bahsetmeleri ile öne çıkan İmâm Mâtürîdî'nin görüşleri, Hanefî çevrelerde her zaman büyük öneme haiz olmuştur. Özellikle 15. yy'dan itibaren Osmanlı uleması tarafından zikredildiği ve eserlerinin yazmalarının artırıldığı görülmektedir. Günümüzde de Türkiye başta olmak Mâtürîdilik konusunda akademik çalışmaların arttığı ve hak ettiği mecraya geldiği görülmektedir.

Selamkitap.com

kitâbî

9 786258 085709

kitâbî

MÂTÜRÎDÎ ÖNCÜLER

MÂTÜRÎDÎ KELAM DÜŞÜNCESİNİN KURUCULARI VE MEŞHUR ÂLİMLERİ

MÂTÜRÎDÎ ÖNCÜLER

MÂTÜRÎDÎ KELAM DÜŞÜNCESİNİN KURUCULARI VE MEŞHUR ÂLİMLERİ

EDİTÖR
Doç. Dr. Özden KANTER

kitâbî

MÂTÜRÎDÎ ÖNCÜLER

Mâtürîdî Kalam Düşüncesinin Kurucuları
ve Meşhur Âlimleri

MÂTÜRÎDÎ ÖNCÜLER
Mâtürîdî Kelam Düşüncesinin Kurucuları
ve Meşhur Âlimleri

Proje Yürütücüsü

Doç Dr. Özden KANTER

Doç. Dr. Ömer DİNÇ

Editör

Doç. Dr. Özden KANTER

Sayfa ve Kapak Düzeni

A. Azzam ÖZEL

ISBN

978-625-8085-70-9

Baskı- Cilt

Step Ajans

Göztepe Mahallesi Bosna Caddesi No.11 Bağcılar / İstanbul

Tel. 0212 446 88 46 Fax. 0212 446 88 24

Matbaa Sertifika No: 45522

ARALIK - 2023

1. BASKI

kitâbî

Ziya Gökalp Mahallesi, Abdullah Paşa Caddesi, No:28

Başakşehir/İstanbul

Telefon/Faks: 0212 512 45 43 - 512 51 66 - 512 90 40

WhatsApp Hattı: 0212 909 80 86 Web: www.bekakitap.com

Eposta: bekayay@hotmail.com

Yayıncılık Sertifika No: 50128

kitâbî Beka Araştırma Danışmanlık Reklamcılık Eğitim

Yayıncılık ve Tic. Ltd. Şirketi'nin tescilli markasıdır.

MÂTÜRÎDÎ ÖNCÜLER

Mâtürîdî Kelam Düşüncesinin Kurucuları
ve Meşhur Âlimleri

kitâbî

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	9
MÂTÜRÎDÎ (944)	11
HAKÎM es-SEMERKANDÎ (953)	15
RÛSTÜFAĞNÎ (956)	19
EBÛ BEKİR el-İYÂZÎ (971)	23
EBU'L-LEYS es-SEMERKANDÎ (983)	28
ZENDEVİSTÎ (992)	34
EBÛ SELEME es-SEMERKANDÎ (X. Yüzyılın İkinci Yarısı)	38
İBN YAHYÂ el-BEŞÂĞÂRÎ (ö- 10. yy)	42
MUHAMMED b. FADL el-BELHÎ er-REVVÂS (1025)	47
EBÛ ZEYD ed-DEBÛSÎ (1040)	52
EBU'L-YUSR MUHAMMED B. ABDULKERÎM el-PEZDEVÎ (1100)	55
EBÛ'L-MUÎN en-NESEFÎ (1115)	60
EBÛ İSHÂK es-SAFFÂR (1139)	65
MAHMUD B. ZEYD EL-LÂMÎŞÎ (1139-1140)	70
ÖMER en-NESEFÎ (1142)	75
ALÂEDDÎN es-SEMERKANDÎ (1145)	80
ALÂÜDDÎN el-ÜSMENDÎ (1157 [?])	85
ALÎ B. OSMAN el-ÛŞÎ (1179)	90
NÛRUDDÎN es-SÂBÛNÎ (1184)	95
CEMÂLÜDDÎN AHMED B. MUHAMMED el-GAZNEVÎ (1197)	100
ATÂ B. ALÎ el-CÛZCÂNÎ (11-12. yy)	105
EBÛ ŞEKÛR es-SÂLİMÎ (Ö- XII. ASRIN İLK ÇEYREĞİ)	110
MAHMÛD B. AHMED el-HASÎRÎ (1238)	116
MENKÛBERS B. YALINKILIÇ (1254)	120
HABBÂZÎ (1292)	125
UBEYDULLAH B. MUHAMMED es-SEMERKANDÎ (1301)	130
EBÛ'L-BEREKÂT en-NESEFÎ (1310)	135
HÛSÂMÜDDÎN es-SİĞNÂKÎ (1314)	140
ŞEMSEDDÎN es-SEMERKANDÎ (1322)	144
SADRÛŞŞERÎA (1346)	148

NECMEDDİN TARSUSİ (1357).....	153
MOLLA FENÂRÎ (1431).....	157
KEMÂLEDDİN İBNÜ'L-HÜMÂM es-SİVÂSÎ (1457)	161
HIZIR BEY (1459).....	166
HAYÂLÎ (1470)	170
ALÎ KUŞÇU (1474)	175
HOCAZÂDE MUSLİHUDDİN MUSTAFA EFENDİ (1488).....	181
MOLLA LÜTFİ (1494).....	186
KESTELÎ (1496).....	191
KEMALPAŞAZADE (1534)	196
HÂKİM İSHÂK er-RÛMÎ (1543)	201
BİHİŞTÎ RAMAZAN EFENDİ (1571).....	205
İMAM BİRGİVÎ (1573)	209
MAHMÛD B. SÛLEYMAN KEFEVÎ (1582)	214
ALÎ b. SULTAN el-KÂRÎ (1605)	219
HASAN KÂFÎ AKHÎSÂRÎ (1615)	224
AHMED es-SİRHİNDÎ (1624).....	229
KÂTİB ÇELEBÎ (1657).....	234
ABDÛLHAKÎM B. ŞEMSÜDDİN es-SİYÂLKÛTÎ (1657)	239
ABDÛLBÂKÎ ÂRİF EFENDİ (1713).....	244
DÂVÛD-İ KARSÎ (1756)	249
MÛSTAKİMZÂDE SÛLEYMAN SÂDEDDİN EFENDİ (1788)	254
GELENBEVÎ İSMÂİL EFENDİ (1791).....	259
MUHAMMED MURTAZÂ ez-ZEBÎDÎ (1791)	263
ABDÛLGANÎ b. TÂLİB el-MEYDÂNÎ (1881)	268
SİRRÎ-İ GİRÎDÎ (1895)	273
ÇERKEŞİZÂDE MEHMET TEVFİK EFENDİ (1901).....	278
MANASTIRLI İSMÂİL HAKKI (1912)	283
FİLİBELİ AHMET HİLMÎ (1914)	288
ABDÛLLATİF HARPÛTÎ (1916).....	293
ÖMER FERİT KAM (1944).....	298
İSMÂİL FENNİ ERTUĞRUL (1946)	303
İZMİRLİ İSMÂİL HAKKI (1946).....	308
ORD. PROF. DR. MEHMET ŞERAFETTİN YALTKAYA (1947).....	314
ZÂHİD KEVSERÎ (1952).....	320

ARAPKİRLİ HÜSEYİN AVNİ (1954).....	325
YUSUF ZİYA YÖRÜKÂN (1954).....	331
MEHMET ŞEMSEDDİN GÜNALTAY (1961).....	336
YAŞAR KUTLUAY (1969).....	341
ÖMER NASUHİ BİLMEN (1971).....	345
MUHAMMED b.TAVÎT et-TANCÎ (1974).....	350
BEKİR TOPALOĞLU (2016).....	355

MUHAMMED MURTAZÂ ez-ZEBÎDÎ (1791)

Recep Önal^{54*}

“Hâfız İbn Hacer’in talebelerinden sonra Zebîdî’den daha fazla rivâyeti ve şöhreti büyük olan, hadis ve isnad fennini daha iyi bilen bir âlim gelmemiştir.”

Abdülhay el-Kettânî

Hayatı

18. asırda yetişmiş önemli âlimlerden biri olan Zebîdî’nin tam adı, Ebü’l-Feyz es-Seyyid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Abdürrezzâk el-Hüseyinî el-Alevî Murtazá el-Vâsîtî ez-Zebîdî’dir. Künyesi Ebü’l-Feyz, lâkabı Murtazá’dır. Yemen’in Zebîd şehrinde yetişmesinden dolayı “ez-Zebîdî” nisbesiyle meşhur olmuştur. Müellifimizin ataları, Hindistan’ın Bilgrâm şehrine göç etmiş ve aslen Irak’taki Vâsît şehrinde yaşayan bir aileden gelmektedir. Babasının ve dedesinin adları Muhammed’dir. Zebîdî, 1732 senesinde Hindistan’ın Kannûc şehrinin Bilgrâm kasabasında doğmuştur. Müellifimiz gençlik yıllarında Hindistan, Yemen, Mısır ve çevresi ilmî faaliyetler bakımından oldukça hareketli bir yapıya sahipti. Zebîdî, bu ilmî çevreden yeterince istifade etmesini bilmiş, ilim için Hindistan, Yemen ve Hicaz’ın pek çok şehirlerine yolculuklar yapmış, üç yüzden fazla âlimden ilim tahsil etmiştir. Zebîdî, muhtelif şehirlere ilmi seyahatlerde bulunmuş ve Şah Veliyyullah ed-Dihlevî gibi dönemin meşhur hocalarından ilim tahsil etmiştir. 1750’de Yemen’in Zebîd şehrine yerleşmiş, 1753’te Kahire, Raşid, Dimyat ve el-Mensûra gibi dönemin önemli kültür merkezlerine seyahatlerde bulunmuş ve Mısırlı âlimlerden ilim tahsil etmiştir. Kaynaklarda müellifimiz Arapçadan başka Türkçe, Farsça ve Gürcüce gibi başka lisanları da bildiği rivayet edilmektedir. Tahsil hayatını tamamladıktan sonra Kahire’ye yerleşen ve buradaki çeşitli medreselerde hocalık yaparak pek çok öğrenci yetiştiren Zebîdî, 1791’de yakalandığı veba hastalığı sebebiyle burada vefat etmiştir.

Eserleri ve Çalışmaları

İlmi, hocaları, öğrencileri ve eserleri ile haklı bir şöhrete sahip olan Zebîdî, farklı ilmi disiplinlerde yüz kırktan fazla eser telif etmiştir. Zebîdî'nin Hadis'te *Esânîdül-Kütübi's-sitte*; dil ve edebiyatta *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*; fıkıh'ta *Cevâhirü'l-münîfe*; ensab'ta *İzâhül-medârik*; tasavvuf, felsefe, ahlâk ve kelâm alanlarında *İthâfûs-sâdeti'l-müttakîn bi-şerhi esrâri İhyâ'i 'ulû-mîd-dîn* eserleri telif ettiği önemli eserlerindendir. Müellifimizin meşgul olduğu en mühim sahalardan biri de hiç şüphesiz lügat ilmidir. Zebîdî'nin bu alanda kendisine asıl şöhreti kazandıran ve yaşadığı dönemde Mısır'ın en büyük lügat âlimi kabul edilmesine vesile olan ve Fîrûzâbâdî'nin *el-Kâmûsül-muhîl*'in şerhi olan *Tâcü'l-Arûs* eseridir. Aslında şerhten çok müstakil bir telifi andıran ve ihtiva ettiği 120.000 madde ile Arap dili ve belagatine dair en hacimli ansiklopedik eserini temsil etmektedir. Müellifimizin meşgul olduğu bir diğer alan ise tasavvuftur. Bu alanda birçok risâleler kaleme almış olan Zebîdî'nin tasavvuftaki önemi Sûfizm'in yeni tanımlayıcılarından birisi olmasıdır. Meşhur kitaplarından birisi; İslâm'ın daha katı bir biçimine göre tanımlanmış formülasyonların yönlendiriminde Sûfî düşünce içindeki Arabî geleneğinden uzaklaşılmasına hız kazandıran Gazzâlî'nin *İhyâ'ü 'ulû-mîd-dîn* eserine yazdığı *İthâfûs-sâde* şerhidir. Müellifimiz on cilde ulaşan bu büyük eseri meydana getirmek için uzun süre çalışmış, sonunda adını yaşatacak bir anıt ortaya koymayı başarmıştır. Zebîdî'nin meşgul olduğu bir diğer alan da kelâm ilmidir. Onun kelâm ilmindeki yerini saptamak için hiç şüphesiz *İthâfûs-sâde* şerhini ele almak icap eder. Müellifimiz, bu şerhin ikinci cildinde, Gazzâlî'nin otuz altı sayfalık Kavâ'idü'l-'akâ'id risâlesini 300 sayfaya yaklaşan bir şerh ile izah etmiştir. Başlı başına bir kelâm kitabı niteliğinde olan bu şerh, kelâmî görüşleri açısından Zebîdî'nin en önemli kelâm çalışmasıdır. Fakat üzülererek belirtelim ki, müellifimizin şimdiye kadar kelâmî yönü ihmal edilmiş; o, daha çok hadis ve lügat âlimi olarak tanınmıştır. Bunun sebebi ise müellifimizin bu şerhinin, *Tâcü'l-Arûs* eseri kadar meşhur olamamasıdır. Oysa kendisi, bu şerhine çok önem verdiğini ve meşhur olabilmesi için birçok ülkeye nüshalarını gönderdiğini ifade etmiştir.

Düşünceleri ve Tartışmalar

Zebîdî'nin yaşadığı 18. yüzyılda Müslümanların durumu siyasî bakımdan karışıktı. Bununla birlikte büyük ihya hareketlerinin görüldüğü bir dönemdi ve ihyâci hareketlerin liderliğini İslâm âlimleri temsil etmekteydi. Birçok yerde ihyâ ve ıslah projeleri yürütülmekteydi. Amaç İslâm toplumunu geri kalmışlıktan kurtarmak ve Müslümanları Kur'an'da ve peygamberin sünnetinde zâhir olarak tanımlanan İslâm'a geri döndürmekti. Takip edilen metod ise, peygamberin sîretinin ve ilk İslâm toplumunun üzerinde yoğunlaşmak ve Asr-ı Saâdet dönemini tekrar yaşatabilmektir. Bu yüzden Zebîdî'nin yaşadığı dönemde hadis çalışmaları çok önemli bir yer tutmuştur. Özellikle Mısırlı âlimler, bu yüz yılın

hadis çalışmalarında oldukça önemli roller almışlardır. Bu dönemin hadisçilerinin ayırt edici özelliği ise taklidi reddederek, ilk dönem kaynaklarını tahkik etmek ve bu kaynakları çözümlenme ve anlamada kendi melekelerini kullanmalarıydı. Bu akımın öncülüğünü ise Hindistan'da Şah Veliyyullah, Yemen'de İsmâil Emir es-San'anî, Necid'de İbn Abdülvehhab ve Yemen'de Muhammed b. Ali eş-Şevkânî yapmıştır. Bu akımın Mısır'daki temsilciliğini ise müellifimiz Zebîdî yapmıştır. Hadis ilminde, senetlerin zikri hususunda eski klasik devir âlimlerinin yolunu takip etmiştir. Kendi zamanında Mısır âlimleri tarafından terk edilmiş olan ve İbn Hacer, es-Sehâvî ve es-Suyûtî'nin ölümleriyle ortadan kalkan hadis imlâ etme usulünü Mısır'da tekrar canlandırmıştır. Dihlevî, Haremeyn'de hadis eğitimi görmüş ve kısa bir süre sonra da Hindistan'ın en önemli âlimi durumuna gelmişti. Onun öğrencilerinden biri olan Zebîdî de Arabistan'da eğitim görmüş ve daha sonra Doğu Akdeniz bölgesinde otorite olmuştu. Hadis çalışmalarında Dihlevî'nin Hindistan'da açmış olduğu çığır öğrencisi olan Zebîdî ile doruğa ulaşmıştır. Değişik alanlarda yaptığı yığınla çalışma ona çok geniş bir ün sağlamış ve hadis konusunda kendisi ve öğrencilerinin çalışmaları bu sahada otorite kabul edilmiştir. Öte yandan Zebîdî, *İhyâ'*ya yazdığı *İthâfûs-sâde* şerhiyle Gazzâlî'nin düşünce istikametini yeniden ifade etmeye ve savunmaya çalışarak mutedil bir ihyâ hareketini temsil etmiştir. Bu mutedil tutumu, Hindistan'da baş gösteren ıslahat hareketlerinin birçoğuna örnek teşkil etmiştir. Dihlevî'nin Neo-Sûfizm, Hindistan ve Arap yarımadasında etkili olmuş Nakşibendiye ve Doğu Akdeniz'in Halvetiye ilhamlı Neo-Sûfizm, ilgi gösteren Zebîdî, Halvetiye etkinliklerinin iteklediği reformist akımların güçlenmesine yardım eden ihyâcı Nakşibendî geleneği ile işbirliğine girmiş, Mısır'ın kozmopolit çevresine ihyâcı fikirlerin girmesine büyük katkı sağlamıştır. Öte yandan Müslümanlar arasındaki parçalanmaları önlemek için uzlaşmacı bir tavır sergilemiş, farklı görüşteki Müslümanların bir arada yaşamalarını sağlayabilecek bir formül bulmaya çalışmıştır.

Zebîdî'nin yaşadığı dönemde önemli âlimler arasında zikredilme sebebi de onun mezhepler arasındaki ihtilafı konuları te'lif ve tevfiikten yana olması, bir taraftan bu ihtilafın sayısını azaltırken, diğer taraftan da bu ne'î anlaşmazlıkları basit ve lafzî ihtilaf şeklinde değerlendirmesidir. Bu anlamda Zebîdî, gerçeği olduğu gibi söylemiş, taraf tutma ve mezhep kayırma gibi bir endişe ile hareket etmemiştir. Özellikle *İhyâ'*nın şerhinde yaptığı izahlarda Ehl-i Hadis (*Selefiyye*), Ehl-i Nazar (*Eş'ariyye-Mâtürîdiyye*) ve Ehl-i Keşf (*Sûfiyye*) olmak üzere sünnet çerçevesinde kalan her üç zümrenin metodunu yerine göre büyük bir vukuf, tedkik ve tenkid zihniyetiyle kullanmasını başardığını söyleyebiliriz. Müellifin bu geniş kültür birikimi, onu İslâmî düşünce ortamında münakaşa konusu olan ihtilafı üzerinde otorite bir âlim yapmıştır. Nitekim Zebîdî, *İthâfûs-sâde*'de ihtilafı konuları izah ederken meseleye bütüncül yaklaşmış, ilâhiyat, nübüvvet ve âhret bahislerine dair Selefiyye, Eş'ariyye, Mâtürîdiyye, Sûfiyye, Mu'tezile ve

Şîa'nın görüşlerini objektif bir şekilde nakletmiştir. Bu niteliğiyle söz konusu eseri, İslâm kültür tarihinde farklı yaklaşımları ve delilleri bir arada toplayıp bizlere sunması bakımından özel bir yere sahiptir. Ayrıca bu şerhinde çeşitli mezheplerin görüşlerini nakletmekle kalmamış, yetkin bir kelâmcı sıfatıyla Ehl-i Sünnet dışı mezhepler ve İslâm dışı akımların görüşlerine temas edilerek gerekli eleştiriler ve değerlendirmeler de yapmıştır. Böylelikle kelâm ilminin geleceğine ışık tutmakla kalmamış Ehl-i Sünnet akâidinin kıymetli bir kaynağını meydana getirmiştir. Zira müellifimiz giriş kısmında bu eserin kaleme alınma gerekçesini, Ehl-i Sünnet mezhebinin özellikleri ve inanç esaslarının açıklanması ve bunların savunulması, olduğunu açıkça dile getirmiştir.

Zebîdî'nin mezheplerin görüşlerini telif ederek mezhepler arasında ortak bir nokta bulmaya çalışması, farklılıkları aza indirmeye gayret etmesi, bu tür meselelerde uzlaştırıcılık, birleştiricilik, dengencilik, ufku genişlik gibi meziyetleriyle ayrılığa ve dağınkılığa değil, ortak noktada birleştirmeye taraftar olması en dikkat çekici özelliğidir. Onun kişiliği ve fikrî gelişiminde özellikle de ihtilaflı konularda taraf tutma ve mezhep kayırma gibi bir endişe ile hareket etmemesi, bilakis meseleye bütüncül olarak yaklaşım, mezhepler arasında ortak bir nokta bulmaya çalışması gibi hususlarda henüz çocukken Hindistan'da hadis dersi aldığı Dihlevî'den etkilendiği anlaşılmaktadır. Çünkü Dihlevî de mezhepler arasındaki ihtilafları azaltmaya çalışarak farklı fikirlere sahip Müslümanları ortak noktada toplamayı hedeflemiştir ki benzer hedefi Zebîdî'nin de gerçekleştirmek istediği eserlerinde müşahede edilmektedir.

Mâtürîdî Geleneğe Katkıları

Fıkıhta Hanefî mezhebine mensup olduğu belirtilen Zebîdî'nin, itikatta Eş'arî mi, yoksa Mâtürîdî mi olduğu konusu ise açık değildir. Carl Brockelman, Zebîdî'nin Mâtürîdî, Kettânî ise Eş'arî mezhebinden olduğunu söylemiştir. Bu meselesinin açıklığa kavuşmamasının sebebi, Zebîdî'nin mezhepler arasındaki ihtilaflı konularda te'lif ve tevfiikten yana olması, kendi kanaatine göre tercihler yaparken ilmi ölçüler içinde kalarak yerine göre Eş'arî, yerine göre Mâtürîdî görüşünü tercih etmesi, bazen de ikisi arasında ortak bir noktada durmaya çalışmasıdır. Ayrıca Eş'arî ve Mâtürîdî'nin hayatını anlatmak için özel bir bölüm açan Zebîdî, her ikisinden de övgüyle söz etmiştir. Bu yüzden Zebîdî'nin *İthâfûs-sâde*'de hangi ölçüde Eş'arî, hangi nispette Mâtürîdî akâidini savunduğunu tespit etmek oldukça güçtür. Bununla beraber, *İthâfûs-sâde*'nin Eş'arî ve Mâtürîdî akâidlerini mezceden bir akâid kitabı olduğu, Zebîdî'nin kelâm konusundaki fikirlerinin de Eş'arî ve Mâtürîdî'den mülhem olduğu söylenebilir. Sözelimi Zebîdî, peygamber göndermenin aklen câiz olduğunu söyleyerek bu konuda Eş'arîler'in görüşünü kabul etmiştir. Fakat ma'rifetullah, Allah'ın vücûd ve tekvin sıfatı, ilahî fiillerde hikmet ve illetin bulunması, isim-müsemma, hüsün-kubuh, iman-İslâm ilişkisi, imanda istisnâ vb.

birçok ihtilafı konuda Mâtürîdî'nin tesirinde kaldığı ve onun fikirlerini kabul ettiği anlaşılmaktadır. Kaldı ki yararlandığı kaynaklara bakıldığında da daha çok Mâtürîdî âlimlerinin eserlerinin geldiği görülmektedir.

Kaynakça

- Abdurrahman el-Cebertî, *Târîhu 'Acâ'ibi'l-âsâr*, Kahire 1958.
- Hayreddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, Beyrut 1969.
- Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, Beyrut 1965.
- Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî, *Îthâfü's-sâdeti'l-müttakîn*, Beyrut 2002.
- Recep Önal, "Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî'nin Hayatı ve İlmi Kişiliği", Sakarya 2007.